

John P. Muller

Freud szemiotikus szenvedélyének olvasata¹

1899-es újjévi üdvözlésében Freud a következőket írja Fliessnek: „Először is, az önanalízisem egy kis része áttört és megerősítette, hogy a fantáziák későbbi periódusok termékei, melyek visszavetítődtek az akkori jelenből a korai gyermekkorba; az a mód pedig, ahogy ez megtörténik, szintén világossá vált – ismételten a verbális kapcsolaton keresztül.” (Az utolsó kifejezés németül: *wieder eine Wortverbindung*, Masson, 1985. 338; Masson, 1986, 370.) Általánosan elfogadott, hogy a levélben Freud 1899-es, a „fedőemlék” fogalmát bevezető tanulmányára utal (Masson 1985, 339), mely köztudottan önéletrajzi (Bernfeld, 1946). Az utóbbi vezette Strachey-t arra, hogy ezt írja: „az értekezés valódi érdemét meglehetősen igazságtalanul beárnyékolja egy külső tény” (Strachey, 1950, 302). Ez a tény pedig az írás önéletrajzi vonatkozása, mely Freud elgondolásait „beárnyékolja”, mondhatni el is fedi őket. Jelen írásban elsődlegesen nem Freud emlékeinek önéletrajzi vonatkozása érdekel, mint inkább Freud fogalomalkotásának és klinikai intervenciójának szemiotikus jellemzői.

Freud gyermekkori emlékeinek önanalízisével arra mutatott rá, hogy a kamaszkori, erotikus szenvedéllyel asszociált részletek „visszafordítottak” a sárga virágok és az ízletes kenyér ártalmatlan koragyermekkori emlékébe; arra az általánosításra vezetve ezzel Freudot, hogy a visszatartás és az álcázás folyamatát a szemiotikus átalakítás szabályai irányítják. Ezen szabályok nem csupán a „fedőemlékek” keletkezését és jelentését determinálják, állítja Freud, hanem egyúttal arra is magyarázattal szolgálnak, hogyan formálódnak az álmok, és hogyan strukturálódnak a neurotikus tünetek. Ami a gyermekkori emlékeket illeti, Freud azt állítja, hogy „az ember gyakran konstruál ilyen dolgokat tudattalanul – mintha költeményt írna” (1899/1962, 315). Freud állításai németül: „*dass man solche Dinge [...] unbewusst macht, gleichsam dichtet*” (Freud, 1899/1952, 546). A *dichten* ige jelentése alkotni, írni – a *Dichter* egy költő vagy író; minden művelt német ajkú ismeri Goethe *Dichtung und Wahrheit* (*Költészet és valóság*) című önéletrajzát. Jaques Lacan 1901-es születése előtt Freud már itt felveti, hogy a fedőemlékek tudattalan konstrukciója nyelvi természetű, hogy ahhoz, hogy „beszélhessen”, a tudattalan valamilyen módon *ír*, olyan szöveget hozva létre, mely a jelentést tömöríti és sűríti. Ha áttekintjük Freud írását, nyilvánvalóvá válik, hogy számára a fedőemlékek a tudattalan átdolgozás termékei (*Überarbeitung*, ahogy Freud

¹ Eredeti megjelenés: John P. Muller: Reading Freud's semiotic passion. In: Gail Reed, Howard Levine (eds.): *On Freud's "Screen Memories"*. London: Karnac, 2015. 135-149.

mondja); valamint hogy Freud elgondolása mögött egy általános szemiotikai rendszer sejthető.

Amit ebben az írásban Freud felvet („ismételten”, ahogy Fliessnek említette), átfedi mindazt, amit a „A feledékenység pszichikai mechanizmusai” (1898b) című írásában, egy Fliessnek írt 1896-os levélben (Masson, 1985, 207-209), illetve a hisztériás tünetek kialakulásának példáiban (1895d) már világossá tett; valamint azt is, amit az *Álomfejtésben* (1900a) és *A mindennapi élet pszichopatológiájában* (1901b) fog szemléltetni.

1898-as értekezésében Freud a következőket írta a festő, Signorelli nevének elfelejtésével kapcsolatban: „A ’Signor’ fordítása ’Herr’-re volt tehát az eszköz, mely az elnyomott történetet átrajzolta a névvé, melyet az elfojtásban kerestem” (1898b, 292). A tudattalan funkciók meghatározásában Freud számára a fordítás és az inskripció központi elemek, ahogy Fliessnek írta 1896-ban:

„Ahogy bizonyára tudod, azon a feltevésen dolgozom, miszerint a pszichikai mechanizmusaink a rétegződés folyamata során jönnek létre: az emléknymok formájában jelen lévő anyag az aktuális körülményeknek megfelelően újra és újra *átrendeződik – újraíródik.*” (Masson, 1985, 207.)

Ez az újraírás átmenetet jelez egyik fejlődési szakaszból a másikba: „Két ilyen korszak határán a pszichikai anyag fordításának kell végbemennie... A fordítás kudarc – ez az, ami klinikailag „elfojtásként” ismert.” (Uo. 208) A kudarc a tudatos fordítás kudarc, míg a fordítás, mely tudattalanul kap helyet, briliáns siker lesz. Többek között Mahoney (2001) is felhívta a figyelmünket a fordítás központi szerepére Freud pszichikai folyamatokat tárgyaló fogalomalkotásában; valamint Freud saját írói és fordítói munkásságára, és arra, hogyan segítették, vagy éppen akadályozták Freud elméleteinek közvetítését műveinek fordításai. Az említett okok miatt írásomban megpróbálom különös figyelemmel kísérni Freud 1899-es értekezésének fordítását, annak érdekében, hogy azokat a bizonyos „beárnyékol” elképzeléseket pontosabban megérthessük.

A hisztérikus tünetek szerveződésének megállapításakor már szerepet játszott a fordítás folyamata. 1895-ben Freud ezt írta:

„Azt állítom azonban, hogy az egyéniségnek és az önkényességnek kisebb a szerepe ilyenkor, mintsem gondolná az ember, ha a hisztériás beteg szimbolizálással ad szomatikus kifejezést kimondottan indulati képzetének. Amikor szó szerint vesz olyan indulati kifejezéseket, mint a ’szíven ütést’ vagy a ’pofont’, és egy bántó megjegyzés hallatán úgy érzi, mintha valójában meg is történt volna, nem holmi tréfás visszaélést követ el, hanem csak újból feleleveníti azokat az érzéseket, melyeknek a nyelvi kifejezés a jogosultságát köszönheti.” (Freud, 1895d, 180-181.)

A nyelvi kifejezés szomatikus tünetté fordítódik. „Azt, hogy efféle szimbolizálással – írja Freud – a hisztéria szomatikus tünetei jöhetnek létre, már korábban jeleztük...” (1895d, 152.)

Freud szövegét olvasva

Freud írásának német címe „Über Deckerinnerungen”, melyet Strachey „Screen memories”-ként ültet át angolra. Az *Über* szó jelentése felett, felé, át, illetve jelenthet valamiről való gondolkodást is; mely azt sugallja, hogy jelen esetben Freud tárgyának inkább felderítő, mintsem definitív vizsgálatába kezd. A német főnév *Decke* jelentése borítás, fedél; a *decken* igéé pedig betakar, beterít. Az *Erinnerung* főnév visszaemlékezést, emlékezetet vagy emléket jelent. Az *erinnerung* ige jelentése: emlékezni. Nem kisebb alak, mint Hegel dolgozta fel a német kifejezést „*Er-innerung*”-ként, azaz a belső élet megalapozásaként, bensővé tételként, befogadásként (Verene, 1985). Freud címe ennek megfelelően kettős célt szolgál: (1) a bensőség vagy „szubjektivitás” létrehozási folyamatának megtárgyalása; (2) az elfedés működési módjainak közelebbi vizsgálata, mely egyszerre megtartja és álcázza is a tapasztalatokat.

Kezdeként Freud elmondja, hogy klinikai gyakorlatában gyakran kell foglalkoznia páciensei „töredékes gyermekkori emlékeivel”, töredezett emlékdarabokkal („*Bruchstücke von Erinnerungen*”, Freud, 1899/1952, 531). Ezek az „elszigetelt emlékek” („*verienzelt stehender Erinnerungen*”, 531) az emlékezés számára nem érhetőek el az „események kacsolódó láncaként” („*als zusammenhängende Kette*”, 531) (1899/1962, 303). Freud ezután a normális fejlődési átmenet leírásával folytatja, melynek során a gyermek a koragyermekkor fragmentált szubjektivitásától tízéves kor környékén elérkezik narratív koherencia felfogásáig. Az átmenet szemiotikai folyamaton keresztül lehetséges, mely a jelek eszközeivel lényeges összefüggéseket von le a tapasztalatunkból, ahogy a jelek helyettesítik egymást, vagy ahogy egymás után narratív sorba rendeződnek. A neurotikus patológiában feltűnő töredékes emlékek és összefüggéstelen szelf-narratívák hasonlítanak a gyermekkori fragmentációra, és szemiotikai beavatkozások egész sorozatát követelik meg a narratív koherencia visszaállításának érdekében.

Az első bekezdésben Freud különbséget tesz a „pszichológiai érdeklődés” (1899/1962, 303) – „*Ein psychologisches Interesse*” (Freud, 1899/1952, 531) – és a „pszichikai működés” (1899/1962, 303) – „*dem psychischen Verhalten*” (uo.) között. Valamint felhívja a figyelmet „a gyermekek és felnőttek pszichikai működése közötti alapvető különbségekre” (1899/1962, 303). Itt a „pszichikai”-t a „pszichológiai”-tól eltérő értelemben használja Freud, ami úgy tűnik, hatással van a normatív, diszciplína-specifikus problémákra, mint a megismerés, fejlődés és a pszichopatológia mint tárgyi referens. Ami „pszichikai jelentőséggel” (*psychischer Wichtigkeit*) bír, az a tapasztalat „pszichikai jelentése” (*psychischer Bedeutung*), ahogy ezt „pszichikai működés” feldolgozza. Véleményem szerint a „pszichikai” a jelentésteremtő folyamatra és annak folyamányaira vonatkozik; ismételten, „emlékeinkben életünk az események kapcsolódó láncaként idézhető fel”, magyarázza Freud, ettől kezdve „egy tapasztalat pszichikai jelentősége és az emlékezetben való megtartása között közvetlen kapcsolat tapasztalható” (303).

Freud úgy ismétli a pszichikai szót, mintha a pusztán ismétléssel igyekeznél meggyőzni az olvasót. Az első három bekezdésben a „működésre”, a „jelentőségre”, a

„fontosságra”, a „tartalomra” és a „cselekvésekre” vonatkoztatja. A következő három oldalon, a Henris-kutatás eredményeinek elemzésénél egyáltalán nem használja, helyette „pszichológiai” problémákra és a felnőttek „pszichológiájára” hivatkozik. Ezután megjegyzi, hogy a gyermekkori emlékek csonkának tűnnek, de ahelyett, hogy elfogadná az állítást, miszerint néhány részlet „elfelejtődik”, előnyben részesíti „kihagyottként” („weggelassene” „elhagyott”, Freud, 1899/1952, 535) meghatározni őket. Aztán felteszi a kulcskérdést: „Először is ki kell derítenünk, hogy miért a fontos lesz elfojtott, és miért az marad meg, ami jelentéktelen.” (Freud, 1899/1962, 306)

A német szó, amit Strachey itt „fontos”-nak fordít, sokkal specifikusabb: *Das Bedeutsame*, „a jelentős”, ami épp a jelentése miatt fontos. A kihagyott tartalom nem valamiféle véletlen módon „elfelejtett”, sokkal inkább elfojtott, mert a jelentése nyugtalanító. Freud felveti, hogy két pszichikai (*psychische*) erő érintett az ilyesfajta emlékek kiváltásában, melyekben a jelentős kihagyott, és a „jelentéktelen” megmarad (306). Az egyik erő a jelentőségteljest igyekszik megőrizni, míg a másik erő ennek a kihagyására törekszik, a kimenetel pedig egy kompromisszumos csere lesz, mégpedig „egy másik pszichikai (azaz szemiotikus) elem, mely közeli asszociatív kapcsolatban van a nemkívánatos tartalommal”. „Ez a *folytonosság* által összekapcsolt áthelyezés esete” (307). („Kontiguitásassoziation”, Freud, 1899/1952, 537 – a Strachey-fordításban itt egy sajnálatos elírás található: a szónak a „szomszédosságnak”² kellene lennie), vagy az elfojtás egy esetével van dolgunk, melyet „a szomszédosságon alapuló helyettesítés kísér (legyen az időbeli, vagy térbeli)” (Freud, 1899/1962, 308). Emiatt Freud azt javasolja, hogy a fedőemlék-részlet jelentőségét ne a saját tartalmában keressük, hanem abban a relációban, mely saját tartalma és aközött található, mely elfojtódott” (307). Ezért helytálló a mondás, miszerint az utánzat ugyan nem aranyból készült, de egy ilyen valódi mellett feküdt³ – vagyis helyettes és eredeti között egymással érintkező (térbeli vagy időbeli) kapcsolat áll fenn. Freud ezután megteszi első általánosítását:

„A folyamatok, melyeket itt működés közben látunk – *konfliktus, elfojtás, kompromisszumot magába foglaló helyettesítés* – visszatérnek az összes pszichoneurotikus tünetben, és megadják számunkra a kulcsot működésükhöz. Ennélfogva különösen fontos, ha képesek vagyunk kimutatni, hogy ugyanezek a folyamatok működnek a normál egyén mentális (Strachey szava a „*psychischen*”-re, Freud, 1899/1952, 537) életében.” (308; a német szöveg dőlt szedését Strachey kihagyja)

Ezután az általánosítás után a *psychische* német kifejezés ott sorakozik a következő fél oldalon, ahol Freud a pszichikai anyagra, pszichikai aktivitásra, pszichikai életre, pszichikai műveletekre és pszichikai intenzitásra hivatkozik. Mindezek pedig részletes klinikai példájához vezetnek.

² Az idézett angol fordításban a *continuity* (folytonosság) szerepel, a helyes *contiguity* (szomszédosság, érintkezés, összefüggés) helyett. (A ford.)

³ Az angol eredeti: „The sham is not made of gold, but has lain with something that is.” (A ford.)

Meghallani Freud üzenetét

Freud ezután tovább lép páciensével (azaz önmagával) folytatott dialógusának beszámolójára. Ahogy a Katharina-esetben (1895d), Freud dialógushasználata itt is elősegíti a szöveg tartalmának bemutatását, elsősorban a megnyilatkozás megszólító jellegén keresztül. Ez a megszólítottság magában foglalja a deiktikus indikátorok használatát (én-te-itt-most), kiemelve a jelen időt, kérdezve, érzelmet kifejezve, melyek mind azt a célt szolgálják, hogy az olvasót a nyomozásba mint folyamatban lévő vállalkozásba bevonják. Az élettörténet kétoldalas („objektív”) önvallomásának felénél a páciens megemlíti Freudnak a vasúthoz kapcsolódó emlékeit, és megjegyzi: „ahogyan emlékszik rá” (ti. Freud, a terapeuta (a ford.), 1899a, 310), ezáltal emlékeztetve minket arra, hogy dialógussal van dolgunk. A dialógus-forma aztán gyorsan felveszi a megszólítottság tulajdonságait, a következő bekezdés a „Most”-tal (*nun*, jelentése „most” vagy „rendben most”), valamint egy kérdéssel nyit: „Most (számot vetve jelenlegi helyzetünkből), mi található ebben az eseményben, ami igazolja a felidézett emlék felhasználását?” (311). A bekezdés a kérdés megismétlésével végződik, és ismét feltűnik a *nun* kötőszó, ahogy a páciens megszólítja Freudot: Rendben, (most, számot vetve azzal, hol állunk ezen a ponton), ki tudna emelni bármilyen utat („*einen Weg zeigen*”, Freud, 1899/1952, 542), mely magyarázatot, vagy értelmezést adhat erre a visszatérő, gyermekkori emlékemre (a sárga virágokra és a kenyérre)?” (Freud, 1899/1962, 312).

A pillanatnyi zsákutca előbbi feltételezésére, miszerint a továbblépéshez nincsen kijelölt ösvény, érdeklődéssel várjuk Freud reakcióját: „Azt gondoltam, tanácsos megkérdezni tőle, mióta foglalkoztatta ez az emlék...” (312). Freud itt az emlékhöz időbeli indexet javasol, hogy megjelölhesse azt a páciens történelmében, hogy így folytonosságot szerkesszen. A kérdés formájába öntött időbeli index, „volt egyedül szükséges számomra ahhoz, hogy közreműködjek a probléma megoldásában” (312) – de ez nem így van, Freud a továbbiakban még néhányszor hathatósan közbe fog avatkozni. A páciens valóban hasznát veszi az időbeli indexnek, miközben a dialógus egyre intenzívebbé válik, és a megszólítottság indikátorai megsokszorozódnak. Elismeri, hogy Freud közbenjárása kitölt egy rést: „Még nem fontoltam meg ezt a részletet... Most, hogy feltette a kérdést, majdnem bizonyosnak tűnik számomra”, hogy a „gyermekkori emlék” nem bukkant fel korai éveiben. Az igei személyrag használata elszaporodik: „De emlékszem... Amikor tizenhét éves voltam... Jól ismerem... De most (*nun*) már látom, el kellene mondanom Önnek... Szóval idehallgasson. Eredendően jó módú szülők gyermeke voltam...” (312). Itt Strachey az angol fordításban a jelen időt múlta cseréli, az „Ich bin das Kind” mondatrészletet „I was the child...”-ként fordítja (Freud, 1899/1952, 542). A hangsúly pedig a jelen időn marad: Most (*jetzt*) azt hiszem, hogy mindig is vágyakoztam a gyönyörű erdők után...” (Freud, 1899/1962, 312) – és volt itt még más vágyakozás is. Strachey ismételten csökkenti a szöveg megszólító erejét fordításakor: „De semmi haszna a tárgy további kerülgetésének: el kell ismernem, hogy volt valami más, ami erősen izgatott” (313). Németül: „Nun nützt wohl kein ausweichen mehr; ich muss Ihnen gestehen...” (Freud, 1899/1952, 543), „Most semmi haszna a folyamatos kerülgetésnek, be kell vallanom magának...”, a hangsúly a „most”-on és az „én”-en

van. A páciens azzal fejezi be a beszámolóját, hogy – „most (*jetzt*), amikor meglátom...” – közömbösen érez a lány iránt, akit egykor szeretett. (Freud, 1899/1962, 313). Én, te, most, jelen idejű igék, kérdések: ezek az eszközök, melyeket Freud, az író használ arra, hogy a szöveg megszólítottjai közé vonjon minket. Így nem visszaidézett múltbeli, hanem a jelenben, velünk, az olvasóival, a címzettjeivel együtt megisméltető eseménybe nyerhetünk betekintést.

Freud második közbeavatkozása következik most (elsőként azt javasolta, hogy temporális index társuljon a fedőemlékhez): egy sor ikonikus kapcsolatot javasol, hasonlóság alapján. Azt mondja, a páciens közömbössége a lány iránt „meglehetősen hasonlóan hangzik” (Das klingt ja ganz ähnlich wie”, Freud, 1899/1952, 544) a közönyösséghez, melyet a páciens a közönséges pityangok iránt érez (a hozzáállás hasonlósága); és hogy a gyermekkori jelenetben „talán kapcsolat lehet a lány sárga ruhája és a virágok élénksárgája között” (Freud, 1899/1962, 313). Az észlelés hasonlóságán alapuló egyszerű ikonikus kapcsolat nem győzi meg a páciens, aki némi ellenállás kinyilvánításával válaszol: „Meglehet. De nem ugyanaz a sárga volt” (314); de aztán a Freud által felvetett temporális indexet használva folytatja, nem mással, mint egy későbbi időponttal, amikor az Alpokban volt, ezt pedig kapcsolatként ajánlja fel Freud számára („Legalábbis felkínálhatok Önnek egy közbenső ötletet”; 314). Ezután új emlékanyagot felkínálva így folytatja: „De még nem fejeztem be. Eszembe jutott egy másik alkalom, ami felkavarta a gyermekkori benyomásaimat” (314), és elmondja az édesapja tervét, miszerint apja szeretne volna, ha elveszi az unokatestvérét, kompenzálva a család gazdasági katasztrófáját, egyúttal sokkal kényelmesebb életet biztosítva fia számára.

Freud harmadik közbeavatkozásával egy verbális (szimbolikus) formulát ajánl, mely a hétköznapi német nyelven alapszik: „Hajlamos vagyok azt hinni, hogy a gyermekkori jelenet, amiről elmélkedünk, ebben az időszakban bukkant fel, amikor a mindennapi kenyérért küzdött” – az Alpok-beli túrák idején. Most a verbális szimbólum, a „kenyér” uralja az interpretációs mezőt: „... vagy, szimbolikus nyelven, milyen édes lett volna az a kenyér, amiért oly sokat küzdött a későbbi évei során” (314-315). A szimbolikus-verbális kifejezések efféle tudattalan használata nyelvspecifikusnak tűnik. Például amikor Freud újra fontolóra veszi a Henris-gyűjtés példait, eltűnődik azon, hogy vajon egy francia felismerné-e a maszturbáció allúzióját a következő kifejezésben: „letörni egy ágat a fáról”⁴; a fordulat tükörfordítása található az eredeti német szövegben.

Freud minden egyes közbeavatkozásában jelek különböző típusait használja, melyeket tárgyuk reprezentációja különböztet meg egymástól, ahogy azt az amerikai filozófus és szemiotikus Charles Sanders Peirce meghatározta (1998; lásd még Müller, 2005). Az ikonok jelek, melyek hasonlóság alapján jelenítik meg tárgyukat (sárga virágok, sárga ruha); az indexek az érintkezésen alapuló asszociációk mentén kapcsolódnak tárgyukhoz (az alpi sárga jelöli Freud kései kamaszkorát); a szimbólumok konvencionális kódok alapján reprezentálnak, melyek elsődleges helye a nyelv („kenyeret keresni”, „betevőt előteremteni”). A jelek működését, illetve a jel

⁴ A magyarra fordításban rögtön tetten is érhető ez a nyelvspecifikusság, hiszen magyarul nem működik az utalás. Persze könnyen találhatunk magyar köznyelvi megfelelőket, például „kézimunkázik”. De akár József Attila sorai is eszünkbe juthatnak a *Tószunnyadóból*: „karddá nőtt bicskám elejtem”. (A ford.)

befogadóra tett hatását Pierce szemiózisznak nevezi. A szemiózis végtelen folyamat, melynek során a jelek hatásokat idéznek elő, melyek új jelekké válnak, és saját hatásukat idézik elő. A hatások ebben az esetben nyilvánvalóak: a páciens folyamatosan új és új részleteket idéz fel visszaemlékezései során, és egyre kevesebb ellenállást mutat lehetséges jelentéseik felé.

Freud ezután összefoglalja a tudattalan folyamatot, mely összekötötte a három elkülönült tapasztalatot: a gyermekkor elemeit, az első visszalátogatást (a sárga ruhás lány iránti szenvedélyt), és a második visszalátogatást (az apa tervét az unokatestvér elvételéről és egy kényelmes élet biztosításáról):

„Igen. Két fantáziát vetített egy harmadikra, és egy gyermekkori emléket készített belőlük. Az alpesi virágok eleme, mintha pecsét („*die Marke*”, de bélyeg is) volna, mely megadja az előállítás dátumát. Biztosíthatom, hogy az ember gyakran tesz ilyet tudattalanul – majdnem mintha verset írna.” („*unbewusst macht, gleichsam dichtet*”) (Freud, 1899/1962, 315.)

Mint Lacan, aki azt állította, hogy a tudattalan a nyelvhez *hasonlóan* strukturálódik (nem nyelvként), Freud azt állítja, hogy ez a tudattalan kompozíció *hasonló* az íráshoz.

Freud azután definiálja, mit ért fedőemlékek alatt:

„A visszaemlékezés olyan fajtája, melynek értéke abban a tényben rejlik, hogy egy későbbi dátum emlékbemomásait és gondolatait reprezentálja, mely tartalma saját magával szimbolikus vagy ahhoz hasonló módon kapcsolódik, megfelelően ’fedőemlék’-nek nevezhető.” (Freud, 1899/1962, 316.)

Amikor Freud azt mondja páciensének, hogy a fedőemlék a szerelem és az éhség alapvető késztetéseit jeleníti meg, kiemeli, hogy a szerelem alulreprezentálnak tűnik. Freud, a páciens reakciója, a megszólítás, címzés intenzitását kiemelve a jelenben így fogalmaz: „Nem, téved. Az esszenciája maga a szerelem reprezentációja. Most értem meg először. Gondolkodjon egy pillanatra! Virágokat elvenni egy lánytól, azt jelenti, hogy leszakítani a virágát” (316). A fenti idézetben a reprezentáció szó németül a *Darstellung*, a szerelem színre vitele, egy szexuális aktus (tudattalan) bemutatása a verbális (szimbolikus) konvenció ikonikus figurációján keresztül. Freud szerint a tudattalan gondolatok tudatos gondolatokat folytattak (*fortsetzen*) a nászéjszaka elképzelésének impulzusában. A dialógus most felgyorsul: „Most már egyedül is tudom folytatni (*fortsetzen*)”, mondja a páciens, és Freud kiegészíti gondolatait, amikor páciense azt mondja: „Így tudattalan marad” – és Freud hozzáteszi: „És eltűnik egy gyermekkori emlékebe. Igaza van.” (316-317.) Abban, ahogy Freud színre viszi a dialógust lehetetlen nem meglátni az ödipális-rivális rezonanciákat: „Nem. Te hibázol”, „Most már egyedül is tudom folytatni.” Ez az ödipális összeecsengés talán a fedőemlék motivációját is nagyban alakítja – a kamasz elhagyja otthonát és a függetlenség felé indul, feszültségben a gyermekkor orális kielégülésével.

Freud modelljét átgondolva

Korai gyermekkorának tárgyalásakor Freud elmondja, mennyire vágyakozik az otthona közelében lévő gyönyörű erdők után, ahol „elfutottam apám elől, már majdnem azelőtt, hogy megtanultam volna járni” (312-313). Meglátásom szerint ez az eltolás, visszatartás és álcázás szemiotikus folyamatának igen szép metaforája, mely a helyettesítő, érintkező jelek használatán alapszik. Ahogy a gyerekek teszik, Freud elfut (mikor még járni is alig tud), azért, hogy az édesapja üldözze és elkapja őt. A kötődés szinte tapintható; ugyanúgy, mint Freud későbbi hálaérzetében, melyben elismeri, hogyan próbálta az édesapja „elkapni” az unokatestvérével tervezett elrendezett házassággal. Az eltolás, az indexikus helyettes szerepe és a kompromisszumos formáció, mely a kívánságot fenntartja és olvasásra vár, miközben Freud ezeket tárgyalja, a szemiózis egyfajta dinamikus modelljét fogalmazza meg.

Alkotóelemeinek pusztá kontúrja a következőképpen összegezhető: 1) A sárga virágok ikonikusan reprezentálják Gizella sárga ruháját, mely önmagában Gizella jelzője, hiszen érintkezik a testével; 2) A lány sárga virágainak „elvétele” szimbolikusan reprezentálja ruhájának eltávolítását és „virágának letépését”; 3) Az ízletes kenyér az unokatestvérrel apja által eltervezett „kényelmes életet” jeleníti meg szimbolikusan. De mindennek az összefoglalása mégsem mutatja megfelelően Freud gondolkodásának komplexitását. Hogyan „hosszabbítja meg” a tudattalan gondolat a tudatos gondolatot? „Azt gondolod magadban, 'Ha megházasodtam volna és így tovább', a gondolat mögött pedig dolgozik az ösztön, mely arról formál képet, milyen is a 'házasnak lenni' valójában (316). De az allúzióval kifejezett kép egy gyermekkori emlékek álcázott: Mondhatni, egy általános törvény (*Gesetz*) értelmében, mely a 'Ha megházasodtam, most kényelmes életem volna' mondatot (*Satz*) rövidíti és alakítja át.”

Maga a *Satz* szó okoz némi zavart itt, mivel jelenthet mondatot illetve mellékmondatot, (de „nyelvi fordulatot”) is. Strachey szövege elsöre zavarba ejtő, mivel ahelyett, hogy a *Satz* szót mondatként fordítaná (két mellékmondattal), a *Satz* szót fordítja mellékmondatként. De a német megkülönbözteti a mondatot a két alkotóelemétől: a *Vordersatz*-tól és a *Nachsatz*-tól. Freud, a páciens folytatja:

„... a mellékmondat ('sentence', 'Satz', Freud, 1899/1952, 548), mely tudattalan maradt, arra törekszik, hogy gyermekkori emlékké változtassa magát, mely ártatlanságának következtében képes tudatossá válni. Mindezt szem előtt tartva a mellékmondatnak friss változáson kellett keresztül mennie, pontosabban két friss változáson. Egyikük eltüntette a nemkívánatos elemet a protasisból⁵ ('Vordersatz' 1952, 548): 'Ha megházasodtam volna...' által, hogy figuratívan fejezte ki; a második pedig az apodosist⁶ ('Nachsatz', 548, „akkor most...”) vizuális reprezentációs formába erőltette – a cél eléréséhez pedig a 'kenyér' és a 'kenyérkereső' intermediális fogalmát használta. Belátom, hogy az ilyesféle fantázia létrehozásával két elfojtott kívánság beteljesüléséről gondoskodtam – egy lány szüzességének elvételéről és az anyagi kényelemről.” (Freud, 1899/1962, 317-318.)

⁵ A feltételt bevezető mellékmondat. (A ford.)

⁶ A feltételes mondat következményt tartalmazó része. (A ford.)

A protasisban a szüzesség elvételének „elfojtott” (*unterdrückten*, Freud, 1899/1952, 548) kívánsága „képletesen” kifejezett („*bildlich ausdrückt*”, 548) a sárga virágok elvételének elképzelésén keresztül, mely az ikonikus sárga színt kapcsolja össze a verbális formulával: „elvenni a virágát”. Az anyagi biztonság elnyomott kívánsága, az apodosis „olyan formába kényszerített”, mely „képes a vizuális színre vitelre” („*der visuellen Darstellung fähig ist*”, 548), viszont nem a „kenyér” és a „kenyérkereső” ikonikus, hanem verbális szimbolikája alapján kapcsolódik össze. Ezek a „friss átalakítások” képekké való (álcázott jelentésű) újrakódolásai annak, ami korábban tudattalanul feltételes mondatként kódolódott („Ha..., akkor...”). Lenyűgöző Freud állítása a tudattalan nyelvi aktivitás komplexitásáról, miszerint a tudattalan olvasás jelentéseket különböztet meg, a tudattalan írás pedig alternatív szemiotikus kifejezéseket fabrikál.

Freud a továbbiakban kidolgozza modelljét. A gyermekkor emléknymai kapcsolódási pontokat kínálnak a későbbi fantáziának: „tudod, milyen könnyen épít a találékonyságunk összekötő hidakat egyik ponttól a másikig” (Freud, 1899/1962, 318) (*wie leicht es unserem Witz wird, Verbindungsbrücken von überallher überallhin zu schlagen*” (Freud, 1899/1952, 549), miközben a fedőemléket megalkotja. Ezért megfejtésének kulcsa: „... ami a fedőemlék és az általa elrejtett közötti intermediális lépésről (vagy a kapcsolatról, „*die Verbindung*”, 550) gondoskodik, az valószínűsíthetően egy verbális kifejezés” (1899/1962, 319), mely lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük a részleteket, „*einen Sinn verbinden*” (Freud, 1899/1952, 549), „hogyan összekapcsoljuk vagy összekössük a jelentést”. A verbális-fonetikus anyag azáltal biztosít hidat a tudatos és a tudattalan folyamatok között, hogy összeköti a részleteket, és lefordítható jelentést ajánl.

Freud végül arra jut, hogy az összes emlék fedőemlék, melynek tulajdonságai a következőképpen összegezhetők: 1) A tudatosság számára a gyermekkor emléknymok nem elérhetőek. 2) Egy későbbi időpontban, amikor az emlék először felbukkan, a nyom vizuális-plasztikus formába fordítódik vissza, mely aztán így első alkalommal válik tudatossá. 3) Ez a fordítás a nyelv intermediális lépésén keresztül tudattalanul történik meg („szimbolikus vagy hasonló kapcsolatok”, ideértve a verbális szimbólumokat éppúgy, mint az ikonokat és az indexeket). Freud következtetése:

„... az emléknymok nyersanyaga, melyből (a fedőemlék) készült, eredeti formájában ismeretlen marad számunkra... Valójában megkérdőjelezhető, hogy van-e egyáltalán egyetlen emlékünkből is a gyermekkorunkból: talán csak a gyermekkorunkhoz kapcsolódó emlékeink vannak a birtokunkban.” (Freud, 1899/1962, 322.)

Tehát, ismételten: az emléknym nem képes tudatossá válni mindaddig, míg szemiotikus vagy verbális formulán keresztül tudattalan vizuális formává nem alakul, mely már képes tudatossá válni. Mindez az olvasás, az írás és a fordítás komplex, szisztematikus eljárását követeli meg. Freud azt mondja, egyetlen ösztön színrevitele sem nélkülözheti a tudattalan irányítását. Mivel eredeti formájukban a nyomok elérhetetlenek maradnak a tudatos gondolkodás számára, a gyermekkor emlékei a gyermekkor után formálódnak, fordító-átalakító folyamatot követve. Az általános öntudatosság, az „identitás felfogása” az időn keresztül, egy szükségszerűen és folyamatosan módosított kompromisszumos alakzat.

Értekezése végén Freud a következőket írja: „Az egész tárgy mélyrehatóbb vizsgálatot érdemel; de meg kell elégednem annak kiemelésével, milyen bonyolult folyamatok – melyek melleleg teljesen hasonlóak a hisztérikus tünetek alakzataihoz – érintettek emlékeink raktárának felépítésében.” (Freud, 1899/1962, 320-321.)

A további vizsgálatot igénylő komplex problémák mellett érdemes megjegyezni azt, hogy Freud újra és újra megemlíti, hogy a „közömbös események minden részletére visszaemlékezünk (mondhatni *túlságosan* tisztán)” (305-306). Emlékeiben a virágok sárga színe „aránytalanul kiemelkedő elem”, a kenyér íze pedig „majdnem hallucinációs módon eltúlzott” (312). Még egyszer kiemeli „a virágok sárgájának túlzó tisztaságát” (313) és az ízt, „mely majdnem hallucinációhoz vezet” (315). Az olasz festő, Luca Signorelli neve elfelejtésének analízisekor Freud ugyanezt hangsúlyozza: „A Signorelli-esetben például mindaddig, amíg a festő nevét meg nem közelítettem, a freskóciklus és a mesternek az egyik kép sarkába festett önarcképe jelent meg előttem vizuális emlékként *rendkívül élesen...*” (Freud, 1901b, 13). Miután meghallja az elfelejtett nevet, Freud azt állítja: „Képes voltam önállóan hozzátenni a művész keresztnévét, *Luca*. A mester arcvonásainak túlzóan tiszta emléke, festett képmása pedig hamarosan eltűnt.” (Freud, 1898b, 291). Ahogy Molnar (1994) röviden összefoglalja: „A névtelen portré túlzó tisztasága jelöli a szó hiányát” (86).

A kép érzéki prezentációja és verbális konstrukciója közti feszültséget, sőt, talán ellentétet korábban Freud is kiemelte: „Ha egyszer egy kép felszínre került a páciens emlékei közül, azt hallhatjuk tőle, hogy miközben leírja azt, töredékessé és arányaiban bizonytalanává válik. *A páciens, mondhatni a szavakká formálással megszabadul tőle.*” (Freud, 1895d, 280.)

Ez kapcsolódhat ahhoz, amit Freud a „képformálási impulzusról” mond a nászéjszaka említésekor: tiltott impulzus, mely tudattalanul folytatja a tudatos gondolatot, „Ha megházasodtam volna és így tovább...” (Freud, 1899/1962, 316). Ha egyszer a kép fedőemlékké válik (miután a nyomok segítségével a tudattalan fordítás átalakítja), állandó és az ösztönéhez kötött marad. A részletek a fontosságukhoz képest fordított arányban kristálytiszták, vagy, ahogy Barthes (1984) értelmezi, „ha a képet utópisztikusan megtisztítanánk konnotációitól, radikálisan objektívvá, vagy végső megközelítésben, ártatlanná válna” (42).

A vizuális kép önmagában állandó és nem lineáris, melynek kristálytisztá részletei a kétértelműség tagadását szolgálják, ellentétben a verbális konstrukcióval, mely mindig lineáris, folyékony, és kontextus-függősége miatt kétértelmű. Ezt láthatjuk a virág szó esetében, ahogy két különböző verbális lánc részét képezi. Amikor Freud a kenyér szimbolikus formuláját kínálja fel, a következőket mondja páciensének: „A virágok eldobása a kenyérért cserébe számomra feltűnően jó álcának tűnik az édesapja Ön számára kiesztelt tervére” (Freud 1899/1962, 315.), míg egy oldallal később a páciens ezt válaszolja: „Egy lánytól virágokat elvenni a virágának leszakítását jelenti” (316). A „virág” terminusának nincsen állandó jelentése, leszámítva az általános denotatív botanikus értelmet. Jelen esetben a virág konnotatív státusza a verbális/affektív kontextusától függően mozdul el; amikor egy lánytól „elveszik”, akkor a szex/nemiség megjelenítője, amikor „ledobott” és kenyérre „cserélt”, akkor a hanyag munka megtestesítője: „... fel kellett volna hagynia gyakorlatiatlan eszményeivel, és kenyérkereső foglalkozást kellett volna találnia” (315). Freud

harmadszorra is használja a terminust, amikor azt állítja, hogy a szexuális kép „nem fejlődött *tudatos* fantáziává, de képes volt arra, hogy az allúzió eszközével és a *virágos* álca alatt utat találjon magának egy gyermekkori jelenetbe” (317. a „virágos” dölltel szedését Strachey kihagyja). A „virágos” itt talán alaposan „kidolgozottat”, „cifrát/tarkát”, „ártatlant”, vagy szó szerint „virággal telít” jelenthet. A lényeg, hogy míg a képek állandóak, a szavak a kontextustól függően mozdítják el jelentésüket. A fedőemlék imaginárius prezentációjában a szavak talán azért álltak ellen, mert azok az elképzelt tartalom tudatosságához vezető építőkövei; a szavak mindig túl sok minden tudatossá tételét kockáztatják.

Freud gondolkodása a nyelv tudattalanban betöltött centrális szerepéről ezen a kezdeti szakaszon túl is folytatódik. „A mentális működés két alapelveinek szabályai” (1911b) című írásában például folytatta a tudattalan nyelvhez kapcsolását:

„Valószínű, hogy a gondolkodás eredetileg tudattalan volt azzal, hogy túlment a képzet-megjelenítéseken („*Vorstellungen*”), és a tárgyakról kapott benyomásokhoz kapcsolta magát, és további, a tudatosság számára érzékelhető minőségeket először a verbális maradványokhoz kötödvé („*durch die Bindung an die Wortreste*” 1952, 234) szerzett.” (Freud, 1911b, 221.)

Freud itt három fontos állítást tesz:

1. A legkorábbi pszichikai aktivitás a „képzet megjelenítés”, mely nem egy idea, hanem inkább egy kép, vagy még pontosabban egy érzékelhető tulajdonság megjelenítése, mely előtérbe állított (*vor-stellung*), egyfajta képfolyam. Ezek a képzet-megjelenítések nem reprezentációk, nem ikonok. Ahhoz, hogy egy kép ikonikus jelként funkcionáljon, annak jeleként kell felfogni, amire hasonlít. Ezen a primitív szinten nincsenek reprezentációk, egyszerűen csak prezentációk vannak.
2. Ezt követi a tudattalan gondolkodás, a cselekvés, mely a képfolyamokon túlra megy azáltal, hogy a tárgyak impressziói és a minőségi különbségeik közé lép, hogy összehasonlíthassa őket.
3. A gondolkodás akkor válik érzékelhetővé a tudatosság számára, amikor tárgy anyaga verbális maradványok, fonetikus darabok és szemiotikus indikátorok által kötött.

A harmadik lépés nem jelenti azt, hogy minden verbálisan kötött tapasztalat tudatos, hanem csak azt, ezek inkább hajlamosak tudatossá válni. Freud a tudattalanról írt értekezésében ezt világossá teszi, amikor azt állítja, „Tudjuk, hogy a szóképzetekkel való összekapcsolódás még nem ugyanaz, mint a tudatosodás, hanem pusztán az erre való lehetőség” (Freud, 1915e, 202-203). Sőt, ahogy korábban említettük, az elfojtás pszichikai aktusa, amely Freudnál a tudatos „fordítás kudarca”, valóban megköveteli, hogy a fordítás nyelvi funkciói tudattalanul működjenek. Az analízis akkor sikeres, ha a vokalizált artikuláció (melynek teljes jelentése nem lehet jelen a tudatosság számára) egy tudattalan artikulációval cseng össze, ami a tudattalan fantázia megmunkálásában egyszerre strukturálja a neurotikus viselkedést, és köti össze a tapasztalatot, hogy ezáltal események összekapcsolt láncaként válhasson tudatossá.

Felhasznált irodalom

Barthes, R. (1984). *Image/Music/Text*. Heath, S. (Trans.). New York: Hill & Wang.

Bernfeld, S. (1946). An unknown autobiographical fragment by Freud. *American Imago*, 4:3–19.

Breuer, J. – Freud, S. (1895d). On the psychical mechanism of hysterical phenomena: preliminary communication. In: Uők: *Studies on Hysteria*. S.E., 2:1–17. London: Hogarth. Tanulmányok a hisztériáról [Studien über Hysterie] (Josef Breuerrel közösen). Magyarul megjelent részletei: Katharina... Ford. Bart István. In: Erős F. (szerk.): *Sigmund Freud művei. VII. A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* (17–28). Budapest: Filum, 1998. Elisabeth von R. kisasszony. Ford. Schulcz Katalin. In: Erős F. (szerk.): *Sigmund Freud: Válogatás az életműből* (68–116). Budapest: Európa, 2003.

Freud, S. (1895). *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887–1904*. J. Masson, M. (Ed. & Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.

Freud, S. (1896). *Sigmund Freud Briefe an Wilhelm Fließ 1887–1904*. Masson, J. M. (Ed.). Frankfurt am Mein: S. Fischer Verlag, 1986.

Freud, S. (1898b). The psychical mechanism of forgetfulness. In: Uő: *S.E.*, 3: 287–297. London: Hogarth.

Freud, S. (1899). Über Deckerinnerungen. In: Uő: *Gesammelte Werke*, 1:531–554. London: Imago, 1952.

Freud, S. (1899). Screen memories. In: Uő: *S.E.*, 3: 299–322. London: Hogarth, 1962.

Freud, S. (1900a). *Álomfejtés* [Die Traumdeutung]. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1997.

Freud, S. (1901b). A mindennapi élet pszichopatológiája. In: Erős F. (szerk.): *Sigmund Freud művei. III. A mindennapi élet pszichopatológiája*. Budapest: Cserépfalvi, 1994.

Freud, S. (1911b). Formulations on the two principles of mental functioning. In: Uő: *S.E.*, 12: 218–226. London: Hogarth.

Freud, S. (1915e). A tudattalan [Das Unbewußte]. Ford. Szalai István. In: Erős F. (szerk.): *Sigmund Freud művei. VI. Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások* (77–114). Budapest: Filum, 1997.

Mahony, P. (2001). Freud and translation. *American Imago*, 58: 837– 839.

Molnar, M. (1994). Reading the look. In: Gilman, S. – Birmele, J. – Geller, J. – Greenberg, V. (eds.): *Reading Freud's Reading* (77–90). New York: New York University Press.

Muller, J. (2005). Approaches to the semiotics of thought and feeling in Bion's work. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 13: 31–56.

Peirce, C. S. (1998). What is a sign? In: The Peirce Edition Project (eds.): *The Essential Peirce*, 2 (1893–1913) (4–10). Bloomington: Indiana University Press.

Strachey, J. (1950). Editor's note to "Screen memories". In: *S.E.*, 3: 301–302.

Verene, D. (1985). *Hegel's Recollection: A Study of Images in the Phenomenology of Spirit*. Albany, NY: State University of New York Press.